

БАДИЙ ДИСКУРСДА НАРСА ВА ҲОДИСАЛАРНИНГ НОМЛАНИШИНИНГ ПРАГМАТИК ЛИНГВИСТИК ҲУСУСИЯТЛАРИ

Ахмедов Умиджон Усубович
Куқон давлат педагогика институти
axmedovumidjon87@mail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Бадий дискурсда нарса ва ҳодисаларнинг номланишининг прагматиклингвистик ҳусусиятлари ёритиб берилган. Бундан ташқари фаннинг объекти бўлган лингвокультуремалар сифатида антропонимлар ва иборалар, ўзбек тилидаги ўхшатиш ва метафораларни таҳлил ва тадқиқ қилишга ҳаракат қиланади. Номинасия жараёнинг ҳозирги тилишуносликдаги талқини семантик ҳусусиятига кўра Бадий дискурсда нарса ва ҳодисаларнинг номланишининг прагматиклингвистик ҳусусиятлари ўзаро адекват (ўхшаш), уларнинг айримлари мазмун жиҳатидангина эмас, ташқи тузилиши, шакли бўйича ҳам мутаносиб келиш ҳолатлари прагматик томонидан тадқиқ қилинади

Калит сўзлар: лингвокультурология, паремиология, антропоним, адекват.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ «ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМЕНОВАНИЯ ВЕЩЕЙ И СОБЫТИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ»

АННОТАЦИЯ

В данной статье описываются прагматические лингвистические особенности именования предметов и событий в художественном дискурсе. Кроме того, предпринята попытка проанализировать и изучить антропонимы и словосочетания, аналогии и метафоры в узбекском языке как лингвокультуремалары, являющиеся объектом науки. Согласно семантической природе современной лингвистической интерпретации процесса номинации, взаимоадекватны (сходны) прагматические языковые особенности именования вещей и событий в художественном дискурсе, некоторые из которых не только по содержанию, но и по структуре и форме. .

Ключевые слова: лингвокультурология, паремиология, антропоним, адекват.

PRAGMATIC LINGUISTIC FEATURES OF NAMING THINGS AND EVENTS IN ARTISTIC SPEECH

ABSTRACT

This article describes the pragmatic linguistic features of the naming of objects and events in artistic discourse. In addition, an attempt is made to analyze and study anthroponyms and phrases, analogies and metaphors in the Uzbek language as lingvokulturemalar, which are the object of science. According to the semantic nature of the modern linguistic interpretation of the nomination process, the pragmatic linguistic features of the naming of things and events in artistic discourse are mutually adequate (similar), some of which are not only in content but also in structure and form.

Key words: *linguoculturology, paremiology, anthroponym, adequate*

КИРИШ

Жаҳонда географик глобаллашув жараёни маданият ва табиёт соҳасида ҳам улкан ўзгаришлар ясади. Тоғнинг улуғворлиги масофадан намоён бўлади.

Бадий асарнинг қиммати ва ақамияти ҳам миллим худудни ёриб чиққанида аниқланади. Жаҳон адабиёти дурдоналари шунинг учун ҳам буюкки, улар деярли барча халқлар томонидан бирдай қабул қилинган.

Бадий асарни ўзлаштириш масаласида географик масофани миллийлик- билан боғлиқ қирраси бор. Бу ўринда унинг тили олдинги қаторга ўтади. Асар ёзилган тил, уни эгаллаб турган миллат менталитета асар муваффақияти билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади. Бироқ халқаро коммуникация юқори чўққига кўтарилган ҳозирги вақтда миллий менталитет умуминсоний характери айланмоқда.

Бу ҳол қайси тилда ёзилган бўлишидан қатъий назар бадий асарни бошқа халқлар томонидан умуминсоний халқаро муаммоларни кўтарган манба сифатида қабул қилиш мумкинлигини исботланмоқда.

Таржима бир тилда яратилган бадий тафаккурнинг янги тўлқинларини иккинчи тилда янада жозибалироқ жаранглашуви учун хизмат қилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбек мактаби ўзининг қадимий анъаналари ва буюк сиймоларига эга. Ислом маданиятининг ажралмас қисми сифатида араб, форс адабий анъаналари билан бир қаторда хинд, хитой ва бошқа халқлар маданияти намуналари ўзбек китобхон ёшларининг санъат хазинасини бойитган. Янги замон адабиёти

бевосита Европа маданията ва дунёқараши тараққиёти билан боғлиқ, Дунёнинг янги маданият ўчоқлари сифатида Англия, Франция, Германия, Испания, Россия адабиётларининг намуналари бошқа халқлар учун маҳорат мактабига айланди. Бу тилларда яратилган асарлар жаҳонда деярли барча халқлар томонидан ўқиладиган бўлди. Ўзбек ҳам янги замон адабиёти тимсоли сифатида айнан шу тилларда яратилган ёки шу тилларда кўчирилган китобларга кенг мурожаат қилмоқдалар. Бу табиий, албатта. Ҳозирги китобхонни энг аввало дунёнинг тараққий топган ёки аниқроғи Европа цивилизациясига ўтган мамлакатлардаги эҳтиёж ва ижтимоий психология кўпроқ қизиқтирмоқда. Бу ўринда безавол ва беминнат манба вазифасини ўтайди. Бадиий асар серкирра онг соҳаси экан, унинг умумхалқ мулкига айланишида миллат зиёлиларининг барчаси масъулиятли. Миллат руҳи ва қалбини иккинчи миллатга етказувчи чопар. Унинг беминнат меҳнати ўз қадрини топиш. Зеро ҳар бир миллат маданияти ва адабиёти жаҳон сахнасида ўз ўрнини топади.

- Бадиий таржима фақат тил билиш билангина чегараланмасдан миллатнинг қалбини очиб берадиган хилкатни ҳам етказиб бериши лозим.

Ижодкор, ўзига хос бадиий кашфиёт яратувчисидир. Бадиий кашфиёт, умуман кашфиёт соҳасида энг аввало шуни назарда тутиш лозимки, инсон онги, заковати, буюк ҳақиқат нурларини ёлқин асосида тушунади. Бирок ўша ҳақиқатга элтувчи, нур турли йўл билан намоён бўлади. Хусусан, материалистлар фикрига кура ижод куп йиллик меҳнат ва тажрибалар ҳосили. Унинг замирида инсоннинг асрлар оша йиғилган ақлий меҳнати самараси ётади. Ой худди узоқдаги улкан ва ёруғ сайёранинг мавжудлиги ва ёруғлигини биз фақат унинг сочиб турган нурлари микдорини аниқлаш орқалигина тушуниб ётганимиз каби. Бинобарин, янги кашфиёт ёхуд янги гоя ҳам мана шу минглаб ассоциацияларнинг сўнгги нуқтаси бўлиб яралади.

Бу ҳолатлар бадиий кашфиёт йўлидаги изланишларнинг турли қирралари ҳар хиллигини кўрсатар экан, манзилнинг, мақсаднинг эса битталигини тасдиқлайди. Бирок бу манзилга энг яқин ва тўғри йўлни нодий ёрқин эгасигина топа олади.

Ёрқин улкан масофадаги нур, сочиб турган ёруғ кашфиётни бир забот билан қараб ўтувчи лисой нур. Ёрқин этапма-этап йўл босмайди аксинча. Бир ҳам бир хил кечмайди. Талантли одамлар мана шундай илхом техник жараёни соҳиблари ҳисобланади. Бундай одамларни интрагенлар гуруҳига ҳам киритиш мумкин. Интрагенлар ички ҳис-туйғулар билан яшайдиган одамлар. Мақсад ва

хис-туйғуларини ички монолог орқали билдиради, уз орзуларини яширади. Уларнинг онгидаги тезлик агарда тажриба натижаси бўлганда бу хол аниқ материализм, реализм хисобланган бўлур эди. Вахоланки, талант кўпинча ёш авлод, ёш инсон фаолиятида намоён бўлади. Тажриба, укув, билим, зехн, идрок, кўникма иккинчи даражага тушиб қолади.

Ўрта асрларда Европада аввал фан гараққиёти учун амалий зарурият туғилди. Ёки аниқроғи амалий эҳтиёжлар, амалий техник воситалар, техник тараққиёт (пар машиналар, поезд, автомобил, велосипед, ва бошқалар) қайсидир маънода инсоният дунёкараши ва фикрлаш дунёсини бутунлай янги йулга солди. Бинобарин, улар ўз навбатида қайсидир тамомила тасаввурга сиғмайдиган илмий кашфиётларга йул очди. Худи шу зарурият натижасида табиий фанлар тараққиёти, аниқ фанлар, аниқ ҳисоб-китобга асослангдн фанларнинг хусусий томонларини мукаммал урганиш эҳтиёжи туғилди.

Мана шу ўринда айтиш мумкинки, "бу даврда бадий тилнинг маълум хусусиятларини, мукаммал тахлилисиз амалга ошириш асло мумкин эмас.

Асарнинг ташиётган ғояси унинг юқоридаги хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ. Бирок уларни тўғри гушуниб олиш учун масаланинг моҳиятини тўғри белгилаш учун нафақат ижодкор, балки бевосита ўқувчи ҳам бадий тилнинг айнан шу меъёрлардан, яъни бадий ижоднинг бадий герменевтика билан боғлиқ хусусиятлардан хабардор бўлиши зарур.

Асарнинг урганиш, унинг мазмун-моҳияти акс этган матн хусусиятларини узлаштириш катор психологик жараёнлар орқали амалга ошади. Унда ижодкор ички дунёси, у мансуб бўлган халқ менталитета ҳамда турли миллий-ижтимоий имкониятлар ўзаро тўқнашади. Ўқувчи тақдим этилган матндан эфемер фантазия орқали хохлаганча бадий тафсилотлар яратиши мумкин. Бирок уларнинг ҳаққонийлиги ёки инсон эстетик ёки индивидуал дунёкарашини шакллантиришдаги эффектив имкониятлари турлича баҳоланади.

Бадий адабиёт ижтимоий онг соҳаси сифатида жамият ҳаётининг барча томонларига кириб борган. Шу боис ижтимоий психология, илм-фан ютуқлари, иқтисодиёт мезонлари бадий тафаккур ифода аспектлариянинг ичида бўлиб қолади.

Антик адабиётдаги мифологик тафаккур ўрта асрларда реалистик манзараларда, янги даврда эса романтизм ва реалистик тасвир усулининг чатишган мезонларини шакллантирди. XX аср адабиётида бош планг-кўтаришган хол бу- инсон ички дунёсининг поэтик тасвири эди. Инсон ички дунёсининг индивидуал кирраларини топиш, унинг янги штрихларини кашф

қилиш, бинобарин, ижтимоий психологиянинг янги-янги тамойилларини шакллантириш бадиий адабиёт, тафаккурнинг фақатгина фалсафий - эстетик ходиса ҳолатини истисно қилди.

XX асрнинг 90-йилларида инсоният иккита буюк инқилобни бошдан кечирди. Булардан биринчиси сиёсатда, иккинчиси технологияда амалга оширилди. Сиёсий инқилоб социалистик лагерни барбод қилди, чегараларни очиб юборди ёки интизомни бўшаштирди. Одампарнинг дунё бўйлаб эркин айланиб юришлари учун шароит яратди. Илм-фан натижаларининг инсон фактори ёки оммавий нашр, китоб воситасида халқаро истилоҳга кириши тезлашди. Коммуникациянинг кучайиши янги бадиий асарлар билан бирга, янги адабий қарашларнинг ҳам ўзлаштирилишида ҳудудий тўсикларни олиб ташлади. Шу ўринда иккинчи - технология соҳасидаги инқилобнинг ҳам ўрни ва аҳамияти буюк. Одамлар компьютер, мобил алоқа воситалари орқали қисқа муддатларда борлиқнинг турли чеккасида юз берган, бераётган ёки хаттоки юз берилши мумкин бўлган янгиликдан хабардор бўлиш имкониятига эга бўлиб қолдилар.

Имкониятларнинг кенгайиши инсон онги. тафаккури, бадиий-эстетик қарашида улкан ўзгаришлар ясади. Натижада одамлар борлиққа, ҳаётга жамиятга тамомила янги кўз, янги нигоҳ билан қарай бошладилар. Аввалроқ инсон менталитетида иктисодий, сиёсий, ижтимоий фактор бош роль ўйнаган бўлса, эндиликда инсон ички дунёси, индивидуал психология, унинг қарашлари, манзараларини урганиш, шу орқали борлиқнинг, жамиятнинг янги рангларини кашф қилиш муҳимроқ бўлиб қолди. асарнинг ҳам санъат намунаси, ижтимоий-эстетик намунаси имкониятидан фойдаланган, жамият психологиясининг янги рангларини топиш, яратиш ва шакллантир борасидаги имкониятлари герменевтаканинг асосида бўлади. Инсон асарда акс этган ҳаёт манзарасини ўзи имконияти (даражасида . менталитетига мувофиқ шаклда қабул қилиши мумкин.

Адабий тил умумхалқ тилининг муайян қолипга солинган шакли бўлиб, унинг барча лисоний хусусиятларини қамраб олади, ўзининг барча кирралари билан бадиий адабиётда намоён бўлади. Бироқ ҳар қандай бадиий асарни адабий тил намунаси деб ҳисоблаш нотўғри бўлур эди, чунки бу ҳол бадиий асарнинг индивидуал ижод намунаси эканлигини истисно қилади. Шоир (ижодкор) ўз асарларида гоҳ ҳазил, гоҳ чуқур фалсафий маъноли фикрларга гаяиган ҳолда тасодифанлиги, кутилмаган фикрларни, тушунчаларни кашф қилади. Ижодкорнинг бадиий фантазияси унинг лисоний имкониятлари, халқ

тилидан қанчалар баҳрамақд эканлиги ва ўзи эгаллаб юрган тил хусусиятларини бадиий матнда қанчалар маҳорат билан қўллай олишидан иборат. Бироқ ёлғиз билиш ва қўллашнинг ўзи муаллифнинг чекланган имконияти холос, у шунинг учун ҳам ижодкорки, тилнинг янги бадиий имкониятларини ҳосил қилиши, яратиши лозим. Худди мана шу ўринда ижодкор оқйазонал ҳолатлар вужудга келтиради, бадиий фантазия яратади, бадиий тафаккурнинг янги қирраларини шакллантиради. Бинобарин инсон ижодиёти имкониятларини кенгайтиради. Бироқ бу ход ҳар қандай ижодкорнинг ҳам имконияти даражасида эмас. Ижтимоий онг, бадиий тафаккур тараққиётига ҳисса қўшиш, унинг сайкал топишини таъминлаш ёлғиз классикларгагина насиб қилади. Чунки классик -бу шундай ижодкорки, токи ундан инсон ҳали ўзи англаб етмаган борлиқ уфқларини, унинг янги қирраларини ўргансин. Ана шу жихатдан олиб қаралганда ҳажвий асар матнини, у орқали акс этган ижодкор бадиий дунёсини ўрганиш бир томондан ўта мураккаб бўлса, иккинчи томондан ниҳоятда муҳим ҳамдир. Инсон бадиий-эстетик дунёқарашининг ўзига ҳос шакли бўлганлиги боис алоҳида тадқиқотни талаб қилади. Бадиий асар тилнинг функцияси оддий, умумхалқ тилининг функциясига мос келмайди, унинг қандайдир ўзига ҳос тимсолий мураккаблигини ташкил қилади. Шеърят тили - мураккаб тил, унда тушунчалар бир хил тимсоллар воситасида белгиланиб, ўзга тимсолларда изохданади, бошқалари билан хулосаланади. матнининг ўзига ҳос хусусияти шундаки, у мана шу тимсоллар воситасида янги, мавҳум тасаввур-иллюзия уйгогади. Шунинг билан бир қаторда шеърый тимсолли сўзлар реал, мавжуд сўзларнинг алоҳида функцияси сифатида инъикос этилади, чунки шеърятнинг ўзи бизни ўраб турган объектив борлиқнинг хусусий бир инъикосидир. Шоир халқ тилидан бир тушунчани олиб бошқа хили билан киёслайди ёки бир тушунчани иккичасига чоғиштиради, натижада синтез-учинчи, янги фикр ҳосил бўлади.

Бадиий асар матнда стилистиканинг ўрни муҳим, чунки оддий нутқдаги бирмаъноли сўзлар шеърятда кўчма маъно касб этади, бу ҳол статистик йўл билан амалга оширилади. Стилистика шеърятда қанчалик муҳим бўлмасин. гоё, маъно-моҳият тили доимо етакчи ўринда туради, чунки шоирнинг стилистик услубдан қўзлаган мақсади ҳам гоё-оригинал гоё ифодалашдир.

Бадиий асар матни ўзида нафақат тилнинг маълум бир шакллари мужассам этади, балки энг аввало тилда ифодаланган гоё, маъно ва ҳиссиётни акс эттиради.

Бадиий асар -матни, бадиий матн лингвопоэтикасини урганиш ўзига хос тарихга эга. Шарқ илмида бадиий асар матнини урганиш борасида Абу Наср Фаробийнинг асарлари муҳим аҳамиятга эга. У ўзининг шеър санъати ва

шоирларнинг шеър езиш санъати конунлари қақидаги асарларида лирик асарлар матни, услуби ва уларни бадиий-эстетик нуқтаи назардан таҳдил қилиш борасида қимматли фикрлар билдирган. Бевосита туркий адабий ёдгорликлар жанри вазни ва бошқа поэтик хусусиятлари ҳамда матн ва бадиий тил хусусиятларига сагишланган асарлардан Навоийнинг «Мезон ул-авзон» ва «Мажолис ун-нафоис» асарлари муҳим аҳамиятга эга. Бобур ўзининг «Мухтасар» асарида эски ўзбек ва форс-тожик тилларида яраталган лирик асарлар адабий - лисоний ва матн хусусиятлари ҳақида қимматли фикрлар билдирган.

Кейинги даврларда ўзбек бадиий адабиётининг матн ва поэтик хусусиятларини урганиш борасида йирик тадқиқотлар бажарилди Шунингдек, ўзбек мумтоз адабиётининг таникли намояндалари Навоий Бобур Муҳаммад Солиҳ ва бошқалар асарларининг герменевтик имкониятлари катор тадқиқотлар марказида бўлган.

Ўзбекистан миллим мустақилликка эришганидан сўнг аввалда таъқиқланган қарор янги соҳаларни ўзлаштириш учун имкониятлар яратилди. Адабиётда ва адабий онг тараққиётида ҳам туб ислохотлар кузатилди.

Миллий маданиятнинг янги хусусиятлари белгиланаётган ҳозирги шароитда унинг ажралмас бўлган адабиётни яратиш, ўрганиш ва унинг ижтимоий - сиёсий таҳдили алоҳида эътиборни талаб қилади.

Айнан шу ҳол бевосита жамиятни, тилни, миллий психологияни ўрганишда мукамал ўргангани ҳолда ўша позициядан туриб хорижий тилдаги адабиёт ва адабиётшуностликни ўрганиши ҳамда таҳлил қилиши зарур. Бу зарурият унинг ўша халқ тили, дунёқараши ва миллий психологиясини чуқур ўрғаишга хизмат қилади, халқнинг ичига кириб боришига йўл очади.

Жаҳонда илғор маданият мактаблари яратган халқлар адабиёти бевосита уларнинг инсоний гўзалликларни бадиий тафаккур воситасида таҳлил қила олиш имкониятини ҳам таъминлаган. Тилнинг барча маънавий, фалсафий ва эстетик ранг - баранглиги ўз навбатида адабиётнинг камолотини таъминлайди. Инглиз филологияси таҳсилида Шекспир, Байрон, Диккенс, француз филологиясида Гюго, Камю, Стендаль, немис филологиясида Гёте, Гейне ва испан филологиясида Сервантес кабиларнинг ижодий дунёси, лугавий бойлиги таҳлилисиз талабага тилни мукамал ўрғаиш асло мумкин эмас.

Бадий асар матнинг илмий тахдили талаба лисоний тафаккури тараққиётидаги энг муҳим босқич. Ҳар бир миллат адабиёти тарихи адабиётшунослик, тилшунослик, тарих каби фанлар билан узвий боғлиқ. Бас шундай экан, миллатнинг эстетик - маданий дунёқарашида бадий адабиётнинг ўрни ва ахамиятини камситиб бўлмайди. Тилнинг тараққиёт босқичлари бевосита адабиётнинг тараққиёт босқичлари билан узвий боғланган.

REFERENCES

1. Нурмонов А. Танланган асарлар. Уч жилдлик 1 жилд. Тошкент: “Академнашр”2012
2. Собиров А.Ш. Ўзбек тили лексик сатҳини системалар системаси тарзида ўрганиш. Т., 2004;
3. Рахмонбердиев К. Глаголы зрительного восприятия в узбекском языке. Автореферат дисс... канд. филол.наук.Ташкент,1969;
4. Искандарова Ш. Тил системасига майдон асосида ёндашув., Т., 2007.
5. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes.(Die Geschichte eines sprachliches Feldes). Bd 1. Heidelberg, 1931;
6. Ipsen G. Der alle Orient und die Indogermanen.”Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft”? Festschrift fur W. Streitberg. Heidelberg, 1924.;
7. Porzig W. Das Wunder der Shprache (Probleme , Methode, und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft), 2. Aufl. Bern, 1957.
8. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М., 1969. 183 с.
9. Hess, The Tell-Tale Eye: how your eyes reveal hidden thoughts and emotions [Text] / E. H. Hess. - N-Y : Van Nostrand Reinhold Company, 1975. -259 p.
10. Ekman, W.V. Friesen. — New Jersey : Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1975. - 212 p.